

Биљана ВУЧЕТИЋ
Историјски институт
Београд

ПРИЛОГ ЗА БИОГРАФИЈУ АНТОНИЈА ТОДОРОВИЋА (1880-1971)

Апстракт: Циљ рада је да се на основу расположивих историјских извора и архивске грађе сачини биографија српског националног радника са простора Старе Србије и Македоније, Антонија Тодоровића, чија делатност није осветљена у историјској литератури. Тодоровић је водио живот посвећен идеји српској националној уједињења: био је српски учитељ у Османском царству, радио је на покертању српске четничке акције у Куманову, учествовао је у Првом светском рату, био је на месту школског надзорника за Призренски округ, а у међуратном периоду је био народни посланик.

Key words: Antonije Todorović, memoirs, chetnik movement, Macedonia, Serb-Turkish relations.

У проучавању живота Срба у Османском царству у првим годинама XX века сусрели смо се са делатношћу националних радника, чија су имена заборављена, јер су, најчешће, у одређеном тренутку новије историје неправедно и незаслужено потиснута. Углавном су то били људи који су чинили српску револуционарну организацију и били подршка борцима на терену. Један од њих био је и Антоније Тодоровић, писац једних од ретких мемоара који се односе на српску револуционарну и националну организацију у Турској.¹ Мемоаристика носи своје посебне вредности, али и недостатке. Особеност Тодоровићевих сећања, је у томе што се његови наводи често могу проверити, упоредити и документовати са архивском грађом из тог периода.

¹ У збирци *Varia* Архива Србије, под сигнатуром V-1618, налазе се *Три свечнице Тодоровић Антонија, Грађа за историју Јужне Србије, у којима хронолошки износи догађаје у Јужној Србији 1904-1912, своје учешће и удео у њима.*

Података о Антонију Тодоровићу нема у историјској литератури, што је представљало изузетну тешкоћу у истраживању и упутило нас на море архивских докумената. Већ смо се осврнули на његов живот и рад на неким аспектима организовања српског народа, односно у четничкој акцији.² Међутим, да би се употпунила слика о Антонију Тодоровићу, његов рад је могуће посматрати са три аспекта: револуционарно-комитског, просветног и политичког.

У местима у којима је деловала српска организација учитељи су били носиоци целокупног посла. Они су били и старешине и курири, борили се и легалним путем и са пушком у руци. Бугарски велешки митрополит Аксентије је у свом извештају из маја 1904. године имао детаљне податке о учитељу Антонију Тодоровићу (место рођења, образовање, годишња плата, број ученика којима предаје) као једном од експонената српске пропаганде у велешком крају.³

У Куманово је Тодоровић премештен у јесен 1904. године, где се ангажовао као члан Кумановског одбора српске организације, под тајним именом Шарпланинац.⁴ У својим сећањима Тодоровић се осврнуо на почетке рада на пребацивању чета из Србије и на сарадњу са скопским конзулом Михаилом Г. Ристићем: „Кад како-тако, осигурасмо тај канал, долази прелаз чете Јована Бабунског преко Вардара за Велешки Азот. Генерални Конзул Ристић, саопшти ми да ће чета Јована Бабунског за неколико дана прећи границу и да има бити пребачена преко Вардара. Скрену ми пажњу, да би мања штета била за народ, да сви учитељи у сресу погинемо, а да Јован прође, неголи обрнуто. Не само што нам је тако строга наредба издата, него смо и ми сви лично били везани са Јованом другарском везом а и схватили смо сву важност његовога прелаза за организацију. Због тога дамо се сви у опште на посао, да и најмању ситницу предвидимо само да „чичкоти Јовану”- како смо из милоште звали Јована, осигурамо прелаз. Прелаз је успео. Радост код нас сарадника

² Антоније Тодоровић рођен је у Призрену 1880 године, завршио је Призренску богословију и као учитељ службовао је у Велесу, Битољу и Куманову. Антоније Тодоровић био је ожењен Драгом, која је после завршене Више женске школе у Скопљу, од 1900. године радила као учитељица. Службовали су заједно у Велесу и Куманову. Б. Вучетић, *Српска револуционарна организација у Османском царству на почетку XX века*, Историјски часопис LIII (2006), 359-374.

³ Писмо No. 171 от Велеска Българска митрополия до българския търговински агент в Скопие за резултатите от дейността на сръбската пропаганда в епархията през 1903-1904, у: *Гръцката и сръбската пропаганди в Македония/ Краят на XIX-началото на XX век/ Нови документи*, ед. проф. Величко Георгиев-доц. Стайко Трифонов, Македонски научен институт, Софија 1995, док.бр. 47.

⁴ Станислав Краков, *Пламен четништва*, Београд 1930, 183-188.

на том послу неописана, а такође и код целе организације у Скопљу и др[угим] местима. То је за нас била једна добивена битка.”⁵ Убиство српског проте Ташка у Куманову почетком јануара 1905. године било је један од догађаја који је веома уздрмао српску заједницу.⁶ Тридесетак година након тог догађаја Тодоровић се сећао како је покушао да спаси проту, коме је бугарски егзархијски комитет осудио на смрт, тако што је од од српског конзулата у Скопљу тражио његов премештај.⁷ У Куманову је Тодоровић радио на организовању убиства бугарског проте Александра, као освету за убиство српског проте Ташка, па је и њега бугарски комитет на смрт, што је лукавством успео да избегне.⁸

Већ у јесен 1905. године Антоније Тодоровић је поново био у опасности. Запретила му је затворска казна, јер је турска власт у Куманову пронашла једно писмо које га је компромитовало као организатора четничке акције. У првој половини новембра турска полиција је у Куманову ухватила једног сељака код кога је нашла писмо које је било адресирано на Богдана Раденковића.⁹ После дугог саслушавања и мучења, сељак је признао да га је Раденковић, као председник српског комитета у Скопљу, послао у Куманово код Анте Тодоровића, да га упуту у неку српску чету. Вођа чете је вратио сељака у Куманово, јер није видео на једно око. Писмо које је потписао Антоније Тодоровић гласило је: ”Враћам вам овога човека, јер га је мајстор после пробе у десетину дана прогласио за неспособног за сваки посао.”¹⁰ Крајем децембра одржан је јавни претрес у ванредном суду у Скопљу. На претресу сељак је порекао све своје раније исказе у Куманову, за које је изјавио да су изнуђени силом. Ванредни суд је тада донео одлуку којом се сељак, Антоније Тодоровић и Богдан Раденковић ослобађају од оптужби.¹¹ У својим сећањима на револуционарну акцију српског народа у Турској 1904-1912. године Тодоровић је записао: „Кад

⁵ Антоније Тодоровић, *Револуционарна акција српскога народа у Турској од 1904-1912. године*, приредила Б. Вучетић, *Miscellanea XXVIII*, у штампи.

⁶ С. Краков, *Прота за проту у: Пламен четничтва*, Београд 1930, 183-188; Миле Станић, *Михаило Г. Ристић: Свештеници са којима сам радио*, Вардарски зборник 1, Београд 1999, 76-81.

⁷ Антоније Тодоровић, Ђорђе Денковић и аутобиографске белешке проте Стојана Стејића, *Вардар*, 30.10.1934.

⁸ вид. напомену 5.

⁹ Богдан Раденковић (1874-1917), истакнути национални радник, члан Скопског одбора српске организације, био је главни организатор српске четничке акције у Турској.

¹⁰ Архив Србије (у даљем тексту АС), Министарство иностраних дела (у даљем тексту) МИД, Политичко-просветно одељење (у даљем тексту ППО), 1908, ред 733, МИД-Посланству у Цариграду, ппбр 3193, Београд 17./30.6.1908.

¹¹ исто.

сам одбегао из затвора у Куманову, одбегнем у село Стрновац склоним се у једну кућу и пошљем курире да нађу чету и јаве јој да сам ту. Поставим стражу око села, да пази, па да, ако војска или жандармерија наиђе да јави. Наједном чу се глас: „Еј, истерајте говеда од њиву” а то је знак, да војска или жандармерија долази. Ја на то рекох учитељу нашем у том селу, који је био код мене, да оде, а ја ако будем откривен убићу се и нећу се предати жив. Чује то домаћица куће, баба, и подвикну ми: „Како да се убијеш? Скини те „дреје”. Ја постанем аутомат у рукама те бабе. Она ми донесе сељачко одело, даде ми да га обучем, мету ми јанцак (од коже торба) преко рамена на леђа, даде сељачки штап у руке, фризуру ми на коси маказама поквари, и рече ми да одем на брдо, које ми показа руком и да је тамо њено дете које пасе овце и да са њим будем. Послушам бабу, премда није све то било потребно, јер је то одељење војске само пролазило кроз то село без да је имало какав задатак у њему.”¹²

Два месеца Тодоровић је провео у Врању. „Кад сам побегао у Србију извесно кратко време био сам на служби у извршном Одбору организације у Врањи. Чујемо да се чета Ђорђа Скопљанчета сударила са турском војском на Гуглину брду између Куманова и Криве Паланке и да се испред потере враћа у Србију. Изађемо до села Преображења да је дочекамо. Кад тамо чета, чувши да ми долазимо направи круг, а пушкама направи пирамиду и на кундацима постави једног дечка у кумановском сељачком оделу од 15-16 година. Прави споменик. Примимо рапорт од Ђорђа да су на бојишту остала 2-3 мртва, не сећам се тачно, а да су се остали спасли и да их је ово дете предводило и борило се заједно са њима са турском војском. Прича Ђорђе, [„]наједном у борби изгубих дете из вида. Кад од једном чу се његов глас: „Не се плаши бре батко Ђорђе ће им ..... мајката на Турците[”], пуца из брзометке и из свега гласа пева...”¹³

Из Врања је писао скопском конзулу Ристићу да жели да се што пре врати у Куманово, али се истовремено плашио да његово одсуство могло бити протумачено као боравак у чети. „Шта смета на пр. Бугарима да изнесу два лажна сведока како сам ја суделовао при неком нападу на њихова села која су за ово време извршена и како ћу ја себе у овом случају оправдати? Да се пак Бугари оваквим средствима служе вама није нужно доказивати.”¹⁴ У Београду је Тодоровић покушао да дође до путних исправа. Он је смислио да извади српски пасош, са којим ће отпутовати

---

¹² Вид. напомену 5.

¹³ исто

¹⁴ Архив Српске Академије наука и уметности (у даљем тексту АСАНУ), 14243/4830, Врање 10/23.1.1906.

у Солун, па да се одатле са новим нуфусом, односно личним документима, врати у Куманово, како би властима представио да је све време био у Солуну. Међутим, Јован М. Јовановић, тадашњи шеф Конзуларног одељења Министарства иностраних дела, му је саветовао да узме пасош од неког питомца и да у Турску уђе са косовске стране, преко Преполца. „Но пасош ми г.Јоца не да... ако оће министарство нека ми службу одузме јер волим просити него скапавати по апсанама,” жалио се Тодоровић Ристићу.¹⁵

Да би извадио турски пасош у Србији, Антоније Тодоровић је морао да покаже свој нуфус, односно лична документа. Међутим, како је своје одело са документима оставио у селу Стрновцу, из Београда је наређено кумановском управитељу школа Давиду Димитријевићу да нађе одело и пошаље документа.¹⁶

На инсистирање конзула Михаила Г. Ристића Тодоровић се вратио у Скопље, али само на пар дана. У међувремену је ослобођен због писма, али је у папирима нађеним код неких убијених четника нађено записано његово име и презиме. Овај пут је Тодоровић морао да пребегне у Србију заједно са својом супругом.¹⁷ Из Скопља су кренули 1. фебруара по старом календару. „Чим сам прешао у Србију ја сам се г. Богдану јавио”, писао је конзулу Ристићу, замоливши га да му напише препоруку за посао у Србији.¹⁸

Тодоровићи су од Министарства иностраних дела Србије тражили да их постави за сталне учитеље негде на територији Србије.¹⁹ Скопски конзул Ристић је написао да је током осам година од како ради с њим у Битољу и Скопљу био потпуно задовољан његовим радом и у школи и ван ње, а с обзиром да не сме да се врати у Турску, молио је да му се омогући да ради у Србији.²⁰ Министарство иностраних дела је усвојило молбе и препоруке и предложило да се упуте у село Ратај, код Враћа, како би деловали близу границе са Турском.²¹ У октобру 1906. брачни пар Тодоровић упућен је на дужност у пљеваљски санцак, у рејон јаворске царинарнице, у место на које их распореди Конзулат у Приштини.²² У Пљевља су Тодоровићи стигли крајем октобра 1906. године и ту је требало да остану до Петровдана 1907. године. Стеван Самарцијић, управитељ српских школа у Пљевљима је предложио Мирославу Спалајковићу, шефу конзуларног

¹⁵ АСАНУ, 14243/4831, Београд 20.1/2.2.1906.

¹⁶ АС, МИД, ПП, 1908, ред 762, Београд, 22.1/4.2.1906, ППбр. 322

¹⁷ АС, МИД, ПП, 1908, ред 762, А.Тодоровић- МИД В.Антонићу, Београд 4 /17.3.1906

¹⁸ АСАНУ, 14243/4832, А.Тодоровић-М.Г.Ристићу, Београд 15/28.2.1906.

¹⁹ АС, МИД, ПП, 1908, ред 762, ППбр.903 Антоније Тодоровић-МИД, Београд, 4/17.3.1906.

²⁰ АС, МИД, ПП, 1908, ред 762, ППбр. 1211 М.Г.Ристић-Јовановићу, Београд 7/20.3.1906.

²¹ АС, МИД, ПП, 1908, ред 762, ППбр. 1014 Београд, 17/30.3. 1906.

²² исто, ППбр.5262, Београд, 19.10/2.11.1906.

одељења Министарства иностраних дела да овај брачни пар што пре уведе у дужност, јер „ због тако разних неприлика” не раде у школи 2-3 године. Тодоровићима је додељена учитељска плата, па је Самарцијић нашао за сходно да их што пре распореди, и то Антонија у нову школу у Ритошићима, а Драгу у основну школу у Пљевљима. И Митрополит је исказао жељу да Тодоровића „употреби” за Нову Варош, али „има незгода, што би му онда жена била беспослена.”²³

У јулу 1908. године одиграла се Младотурска револуција у Турској. Том приликом Антоније Тодоровић је записао: „Ови догађаји затичу писца ове историјске грађе у Србији као политичког емигранта. Тад сам баш био у Шапцу. Једног дана позва ме окружни начелник у Шапцу и саопшти ми да је добио шифровану депешу, да ми саопшти, да првом лађом отпутујем за Београд и јавим се Министарству Спољних Послова. Кад дођем у Министарство, сретнем шефа наше револуционарне акције Богдана Раденковића, који је такође био политички емигрант и који ми смешећи се рече: „Спремај се за пут за Скопље”. Ја му на то одговорим: „Без тебе не”. „Наравно заједно”, одговори ми он и објасни ми углавном догађаје у Турској и рече ми да је изашла амнестија свију политичких криваца у Турској, и да се сви из организације, који смо родом из Турске, а налазимо се у Србији као политички емигранти, враћамо у Турску. Тамо ћемо наставити нашу националну борбу средствима и методама, које нам прилике буду налагале. Објасни ми да су и друге нације, Бугари и Грци, пристали на исто.”²⁴

Свој национални и просветни рад у Турској Тодоровић је наставио као управитељ школа за Паланку и околину. Учествовао је у раду Народне скупштине отоманских Срба одржане у фебруару 1909. године у Скопљу, као посланик за Паланку.²⁵ На шестом редовном састанку, одржаном 7. фебруара стоји да : „Г. Антоније Тодоровић разматра наредбу Хилми пашину, констатујући да се њоме иде на штету Срба, а у корист Бугара. Што се тиче уређења многих црквено-школских питања мисли да Централни одбор није могао њима приступити, али се нада да ће се све што треба поправити.”²⁶ Међутим, бугарски трговински агент у Скопљу Икономов, извештавајући свога министра иностраних послова Паприкова о раду

---

²³ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књига II, свеска 2/II, 1/14. октобар-30. децембар/13. јануар 1907; приредили Љиљана Алексић-Пејковић и Живота Анић, Београд 2006, док.бр. 336

²⁴ Вид. напомену 5.

²⁵ *Рад Народне скупштине отоманских Срба. Од 2 фебруара до 11 фебруара 1909. год.*, Скопље 1910.

²⁶ *Рад Народне скупштине отоманских Срба*, 29.

српске скупштине у Скопљу навео је да је на шестој седници, одржаној 7. фебруара представник Паланачке казе А.Тодоровић тражио да се укине статут из 1903 године који представља једно од бугарских оружја у борби против српске пропаганде.²⁷ Наиме, реч је о одредбама Мирцшетшког споразума из 1903. године, које су предвиђале *status quo* у Македонији, односно не мењање затеченог стања. У резолуцији о црквено-школским приликама која је донета после ове седнице одлучено је да се уредба од 1903. године укине и да се селима остави да се слободно определе да ли ће примити српског или бугарског учитеља или свештеника, односно да се изјасни којој народности припада.²⁸

У Куманово се Антоније Тодоровић вратио 1909. године добивши положај управника кумановских школа. У свом извештају Генералном конзулу у Скопљу о стању у кумановској кази рекао је: „Наша народност у овом новом режиму није осетила ни у ком погледу ни каквог побољшања. На првом месту немајући загарантовану личну слободу у оноликој мери у којој би требало да буде у једној уставној држави наш народ није могао да види побољшања ни у економском погледу, јер економски напредак стоји у зависности од политичке слободе.”²⁹ Стање у кумановској околини је било погоршано и понашањем Албанаца, који су претили убиствима виђенијих Срба и пуцали на свештеника, а „власти не могу или неће да стану на пут арнауцкој обести”. Тодоровић је приметио да слично разочарење новим младотурским режимом владало и међу Бугарима кумановског краја, који осуђују зулуме Арнаута, теже да одрже своју националну организацију и не желе да дају повода поновној српској четничкој акцији. Што се тиче политичке опредељености Турака и Албанаца, Тодоровић је приметио да су присталице младотурског режима чиниле мањину, док је већина била против истинске једнакости међу народима.³⁰ На захтев скопског конзула Антоније Тодоровић је саставио и извештај о економским приликама у Куманову. Он је сачинио статистику трговинских и занатлијских радњи у Куманову, закључујући да се роба углавном доноси из Солуна, а да су главни кредитори Салоник и Отоманска банка.³¹

²⁷ Рапорт No. 81 от БТА в Скопие до министъра на външните работи и изповеданията Ст.Паприков в София с подробности за работата на Сръбската народна скупщина, Скопие 13. февр. 1909, *Гръцката и сръбската пропаганди в Македония*, док. бр. 71.

²⁸ *Рад Народне скупштине отоманских Срба*, 79.

²⁹ АС, Извршни одбор Врање, фасцикла 12, А. Тодоровић-Ј.М.Јовановићу, Скопље 10/23.10.1909.; Владимир Илић, *Српска четничка акција 1903-1912*, Београд 2006, 140.

³⁰ Исто.

³¹ АС, Извршни одбор Врање, ф 12, А. Тодоровић-Ј.М.Јовановићу, Куманово 25.1/7.2.1910.

Посебно питање у младотурском режиму била је црквено-школска аутономија, јер су дозволу за отварање школе - русатнаму власти издавале на мутевелију. Такође, младотурска вилајетска просветна инспекција тражила је да јој се покажу финансијски подаци о начину издржавања школа, односно на који начин и колико стиже новца из Србије и колики су приходи и расходи српских школа уопште. У својим сећањима Тодоровић је забележио: „1910 године са службом сам у Куманову. Довршавамо српску школску зграду у дворишту цркве св. Тројице. Дође нам у инспекцију начелник просвете Косовског вилајета из Скопља, Муштик беј, врло интеллигентан и факултетски образован. Обилазимо са њим заједно турски учитељи, бугарски и српски. Кад дођосмо до наше нове школске зграде која се довршаваше, одушевљен рече нам свима: „Оваквом школском зградом поносио би се и окружан град Француске републике[“]. А турски учитељ љутито рече: „А какве су наше турске школе?“ Љубоморни бугарашки учитељи дошапнули су да је новац насилним путем од народа скупљат. То сам се уверио од туда ме сутра дан не само упита: „Како сте дошли до новаца за зидање школске зграде г. директоре?“ Одмах се сетих да је интрига од стране Бугараша и одговорих: „Добровољним прилозима грађана Срба Османлија“, одговорих, „списак тих прилога имамо у архиви и можемо га ставити властима на увид и контролу“. „Интересује ме да ли је било примера да неко није хтео да да прилог или дао није важно према свом имовном стању“, упита ме он. „Наравно, у једном народу мора се наћи и таквих људи. У овом случају била су свега два примера. Али, под моралним притиском целог народа и та су двојица попустила и дала прилог одговарајући свом матерјалном стању.“ После тога постави ми питање да ли би ја пристао да будем постављен за државног вилајетског школског надзорника за српске школе.”³²

И на месту управитеља кумановских школа и даље је имао улогу у организацији четничке акције, те му се обратио бугарски војвода Крста Коњушки, који га је молио да његову деветочлану чету пребаци у Србију, што Министарство иностраних дела није одобрило.³³ „Кад смо се осетили јаким и са илегалним четама и са самом организацијом приступисмо другом задатку, наоружању нашег народа. Каналима које смо већ створили за везу са Србијом почесмо с пребацивањем оружја...Револвере смо пребацивали, сем каналом и дипломатским пакетима преко Конзулата. Колико смо у том послу успели нек послужи овај детаљ. У Куманову 1910 године за време Младотурског режима било је у Кумановском срезу око

³² Вид. напомену 5.

³³ АС, МИД, ПП, 1910, ППбр. 1665, Ј.Вучковић-МИД, Скопље, 26.7/8.8.1910.

1500 мартинових пушака, а брзометки око стотину.”³⁴ Своју делатност у српској организацији, наставио је и 1911. године, па је као управник прилепских школа, молио од Конзулата у Битољу да утиче на Конзулат у Скопљу да што пре испоручи брзометне пушке и муницију за чету Данета Стојановића.³⁵

Током 1910. године Србе у Турској је поделило тзв. учитељско питање, чија је суштина била решавање материјалног положаја учитеља. Од деведесетих година XIX века Краљевина Србија је из свог буџета давала плате српским учитељима у Турској, које су се исплаћивале преко српских конзулата, и које су биле знатно испод примања осталих државних службеника. У проблем је био умешан и Рашко-призренски митрополит Нићифор, који је имао право да решава кадровска и друга школска питања, да кажњава и премешта учитеље по свом нахођењу. У циљу решавања материјалног положаја, али и због других проблема, учитељи су се организовали у удружења, а у Скопљу је у јуну 1910. године изабрана Главна управа Савеза учитељског удружења, чији је члан постао и Антоније Тодоровић³⁶ Наставници српских основних школа у Турској нису били задовољни документом „Основна Правила о Српским народним школама у Турској” које је Милован Миловановић издао још у току 1909. године о њиховом положају и школама, а посебно незадовољство је изазвала „Учитељска Уредба”, донета 1910. године. Савез учитељског удружења се изјаснио против законског одвајања од учитеља у Србији, истичући да „довести у искушење патриотизам учитеља и учитељица и да могу наступити врло рђаве последице.”³⁷ Наиме, посебно су били погођени учитељи, међу којима је био и Тодоровић, који су завршили Богословско-учитељску школу у Призрену, јер су били ниже ранжирани од оних који су завршили школе у Србији и Учитељску школу у Скопљу.³⁸ Прва Српска Учитељска скупштина одржана у Скопљу почетком јула 1910. године, донела је резолуцију у којој је изложила своје предлоге измене неких одредби Уредбе. Ставови су поновљени на ванредној Учитељској скупштини одржаној средином фебруара 1911. године, уз претњу обуставе рада ако се њихови захтеви не размотре. Изгледа да је Антоније Тодоровић у марту 1911. приступио и извршењу те претње, јер је сазвао и одржао учитељски збор мада му је то изричито забрањено.

³⁴ Вид. напомену 5.

³⁵ АС, Ио Врање, ф.12, ППбр 1432, А.Тодоровић-Конзулату Битољ, Битољ, 8/21.12.1911.

³⁶ АС, МИД, 1911, Конзулат Скопље, F-59, омот 1, Скопље, 2/15.2.1911.

³⁷ АС, МИД, 1911, Конзулат Скопље, F-59, омот 1, Кпбр. 9., Миловановић-Ј.М.Јовановићу, Београд 24.1/6.2.1911.

³⁸ Јагош К. Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856-1912*, Приштина 1969, 254-256.

Стога је конзулат у Скопљу предложио Министарству иностраних дела да га казни.³⁹

Давид Димитријевић је у име Управе Савеза српских учитељских удружења средином јуна 1911. године послао Министарству иностраних дела пројекат распореда учитељских места. У приватном писму Богдану Раденковићу написао је: „Што се Анте Тодоровића тиче, ја мислим да би га требало оставити овде за учитеља, пошто мислим да би се са њим ипак могло нешто да ради, а и што би безопасан био...Ти најзад промисли о томе па било да се слаже или не јави ми да знам.”⁴⁰

Почетак школске 1911/1912. године затиче Антонија Тодоровића на месту управитеља прилепских школа. У самом Прилепу се врло мали број домова изјашњавао као српски, мада је велики број Прилепчана печалбарио у Србији. Стога је Тодоровић предложио Вилајетском Просветном одбору Срба Османлија да покуша да преко Прилепчана у Србији утиче да наведу своје породице да се јаве у српску школу и српском свештенику.⁴¹ Битољски конзул Љуба Михаловић је сматрао да, премда управитељ српских школа претерује око могућности успеха рада са печалбарима, ипак треба ову идеју реализовати преко друштва „Српска браћа”⁴² У марту 1912. године Антоније Тодоровић је смењен са места управника прилепских школа због, како се чини, своје изразите ревноности у борби за права учитеља. У прилепској области избило је велико незадовољство учитеља, од којих је био већи број оних који су премештени из Рашко-призренске епархије, услед нередовног примања плате и услед неисплаћивања селидбених трошкова. Битољски конзул Михаиловић је сматрао да је: „том незадовољству ишао на руку и потпиривао га тамошњи управитељ А.Тодоровић”, па га је сменио и тамо послао Филипа Ђукића из Пореча.⁴³ Конзулат је у се трудио да што пре утиша немуре у том крају, због деловања једне српске чете, али и због манастирског питања.⁴⁴

У *Успоменама* Стевана Симића стоји да је првих дана новембра 1912. године Антоније Тодоровић у Велесу вршио дужност председника општине и да је помагао првом окружном начелнику Скопског округа, Михајлу Церовићу, у комуникацији са велешким Турцима.⁴⁵

---

³⁹ АС, МИД, ПП 1911, ред 535, Конзулат Скопље-МИД, ппбр 368, Скопље 21.3/3.4.1911.

⁴⁰ Архив Југославије, фонд Јована Јовановића Пижона, кутија 48, лист 184, Д. Димитријевић-Б. Раденковићу, Скопље, 10/23.6.1911.

⁴¹ АС, МИД, ПП, 1911, ред 78, Кпбр 64, Прилеп, 15/28.9.1911.

⁴² исто, ППбр 1092, Љ.М.Михаиловић-МИД, Битољ, 19.9/2.10.1911.

⁴³ АС, МИД, 1912, ред 616, ППбр 296, Љ.Михаиловић-МИД, Битољ, 10/23.4.1912.

⁴⁴ исто, ППбр 345, Љ.Михаиловић-МИД, Битољ, 25.4./8.5.1912.

⁴⁵ АСАНУ, Стеван Симић, *Успомене о људима и догађајима у Македонији од 1912 до 1941. г.* (13313), Михајло Церовић у Велесу, Скопље, 7.8.1950.

После првог светског рата Тодоровић је добио место школског надзорника у Призрену. Изабран је за посланика за Призренски округ у Привременом народном представништву Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, 1919-1920 године.⁴⁶ Према уредби владе од 8. марта 1919. године, да би неко могао бити изабран за посланика морао је бити исправан грађанин, одређених година старости и да је рођен и настањен у Старој Србији и Македонији најмање последњих десет година.⁴⁷ „Уместо постојећих закона, који владаше у Србији за нас донесоше изузетне уредбе, изузетне расписе и наређења тако, да дођосмо у један изузетан положај, у положај не равноправног већ подређеног”, коментарисао је посланик Антоније Тодоровић изборну уредбу.⁴⁸

Избори за Привремено народно представништво нису били непосредни, већ су вршени преко повереника, у чијем избору је велику улогу имала полицијска власт. На 19. редовном састанку Привременог народног представништва Тодоровић је уложио жалбу којом се оспорава мандат Јовану Ћирковићу, инспектору Министарства унутрашњих дела у Битољу, јер као полицијски чиновник није по Уставу имао право да се кандидује за посланика у Јужној Србији.⁴⁹ Пошто је Привремено народно представништво изнело предлог закона по ком се изједначава положај учитеља из Старе Србије и Македоније са учитељима у границама Србије, Тодоровић се јавио за реч: „Потреба њиховог изједначавања јавила се још 1912. године. Док смо ми, који смо службовали у јужним крајевима били под Министарством спољних послова Краљевине Србије, ови су овде били под Министарством Просвете.” Своју дискусију је завршио предлогом да се изједначе средства који су учитељи из Старе Србије уплаћивали у пензиони фонд у оквиру Министарства спољних послова са заједничким пензионим фондом учитеља у оквиру Министарства

⁴⁶ *Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, 19. редовни састанак, држан 13. маја, Београд 1919, 426.

⁴⁷ На територијама које су после Балканских ратова прикључене Србији заведена је војна управа. Тек средином 1919. године проширене су одредбе устава Србије из 1903. године о грађанским правима. Избори за 24 посланика из Македоније и Старе Србије у ПНП су одржани 30. марта, на основу владине изборне уредбе од 8. марта. Изборно право бирачи су имали први пут тек на општинским изборима за Уставотворну скупштину 1920. године; Бранислав Глигоријевић, *Парламент и политичке странке у Југославији (1919-1929)*, Београд 1979, 32.

⁴⁸ Б.Глигоријевић, *н.д.*, 32

⁴⁹ *Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, 19. редовни састанак, држан 13. маја, Београд 1919, 426.; Јовану Ћирковићу је поништен мандат у битолском округу јер је учествовао у избору чиновника као полицијски чиновник.

просвете државе СХС.⁵⁰ Посланици из Македоније и Старе Србије су се страначки определили тек у Привременом представништву, тако што су ушли у клубове Демократске и Републиканске странке или су пришли Радикалној странци. Антоније Тодоровић је био у првој групи посланика, која је крајем маја 1919 пришла Демократској странци Љубе Давидовића.⁵¹

Своје политичко деловање Тодоровић је наставио као као један од присталица Јаше Продановића и Републиканске странке. Набрајајући чланове Републиканске странке који су били блиски са Равногорским покретом др Драгољуб Јовановић је додао: „Са Дражом је био повезан и велики Србин из Призрена Анта Тодоровић.”⁵²

Године 1954. Антоније Тодоровић је реаговао на записе Мирослава Крлеже из 1919, 1920, 1921 и 1933 године, који су у априлу те године објављени у четвртм броју часописа за књижевност у уметност *Република*. У Крлежиним забелешкама за 1919. годину стоји: „Беч гладује, Аустрије нема, руља је завладала свијетом, рат су добили ови балкански цигани, какве ли срамоте!...А тко нас је побједио? Ови ушљиви балкански цигани, који читаве дане жвачу лук и пљуцкају по апсанама; ова неписмена багра за вјешала.” У свом Отвореном писму Крлежи Тодоровић га је запитао да ли су те речи израз његовог мишљења о српској војсци, односно о српском народу уопште, да ли се сматра побеђеним као Хрват или као фелдвобел аустријске војске, и зашто своје записе о рату није штампао пре шестојануарског режима, него тек после 35 година. Уз подсећање на подухвате српских војника, који су, између осталог, убрзаним маршем стигли од Солуна до Далмације, Антоније Тодоровић је отворено писмо завршио речима: „Не заборавите, господине Крлежа, да Вам српски народ неће да заборави ову увреду, јер сте и пре извесног времена пљували по београдском гробљу (Ваша полемика са Левантинцима)- а сада пљујете милион гробова палих хероја српског народа...Хероја Првог светског рата, чији су гробови расејани на три континента.”⁵³ Због овог писма Тодоровић је, мада већ увелико у осмој деценији живота, био осуђен и одлежао три године затвора.

---

⁵⁰ *Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, 46. редовни састанак, држан 3. јула, Београд 1919, 133.

⁵¹ Из Македоније Демократској странци је пришло 10 посланика, а 10 Радикалној. У листу *Демократија* од 1. јуна 1919, стоји да су Демократској странци пришли посланици М. Шушкаловић, С. Крстић, Ј. Бабамовић, А. Тодоровић, Г. Анастасијевић и Р. Трајковић.

⁵² Др Драгољуб Јовановић, *Људи, људи... Медаљони 46 умрлих савременика са фотографијама*, Београд 1975, 111

⁵³ Антоније Тодоровић, *Отворено писмо Мирославу Крлежи*, *Кораци* 27, св 1-2 (1992), 33-35. Писмо је први пут објављено тек 1968. године у листу *Братство* у Торонту.

Мотиве свог, али и ангажовања читаве плејаде српских националних радника, углавном учитеља, Тодорвић је сажео на следећи начин: „Идеја водила наше генерације била је идеја водила српског народа која га је почела водити још од Првог српског устанка 1804 године, а то је ослобођење и уједињење српског народа од петовековног ропства, односно у првом реду, после ослобођења Шумадије, ослобођење класичног дела наше државе Косова и Маркове постојбине, а после тога и осталих делова земље Србинове.”⁵⁴

Антоније Тодоровић је умро 1970. године у деведесетпрвој години живота. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду.

Biljana Vučetić, M.A.

**A CONTRIBUTION TO THE BIOGRAPHY OF
ANTONIJE TODOROVIĆ (1880-1971)**

Summary

Antonije Todorović (Prizren, 1880 - Belgrade, 1971) was an important national worker in the territory of Macedonia and Old Serbia, and one of the people whose work was intentionally suppressed and neglected following the Second World War. Todorović spent all of his life dedicated to the idea of the unity of Serbdom. His name does not appear in the literature, but archival sources allowed for a compilation of his biography. Antonije Todorović left the memoirs, Revolutionary Action of the Serb People in Turkey, between 1904 and 1912, a valuable source, which allows one insight into the organizational processes of the revolutionary action of the Serb people, in contrast to the memoirs known so far, which allowed insight only in the concrete battles. The place and the role of Antonije Todorović in the Organization of Serb People in Turkey, as well as his activity in the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes, as well as in the later Yugoslavia, could be seen from three aspects: revolutionary, educational, and political.

---

⁵⁴ *Уместо поговора*, Говор Г. Антонија Тодоровића, учитеља у пензији одржан приликом сахране Тодора Михаиловића на дан 24. августа 1959 на београдском гробљу у: Т. Михаиловић, *Раоничка буна*, Београд 1970.